

فرایند ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از دید قرآن کریم

زینب محمدزاده *

کیوان صالحی **

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۰۲/۳۰

دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۳/۱۱

چکیده

ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از مهمترین انواع ارزشیابی آموزشی است که کیفیت آن نقش بسیار تأثیرگذاری بر تعالی یا تباهی فرد و جامعه دارد. مفهوم ارزشیابی پیشرفت تحصیلی نیز مانند بسیاری از مفاهیم پرکاربرد در حوزه‌های مختلف علوم، در گذر زمان متحول شده است. ارزشیابی کیفی - توصیفی در سالهای اخیر و با تحولات نظام آموزشی کشور به بحث روز ارزشیابی پیشرفت تحصیلی کشور مبدل شده است. بررسی ترجمان آیات قرآن کریم به روش کیفی و با تکیه بر روش تحقیق «نظریه برخاسته از داده‌ها» به استنباطی علمی - کیفی و نوین از «فرایند ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از دید قرآن کریم» منتهی شد. این فرایند در قالب ۱۸ اصل و شش گام عملی قابل ارائه است.

کلیدواژه‌ها: فرایند ارزشیابی پیشرفت تحصیلی، قرآن کریم، نظام آموزشی، نظریه برخاسته از داده‌ها.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* دانش‌آموخته کارشناس ارشد تحقیقات آموزشی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران

z_mohamadzadeh@ut.ac.ir

** نویسنده مسئول: استادیار دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران

keyvansalehi@ut.ac.ir

مقدمه

آموزش و پرورش از دیرباز در تداوم و بقای جوامع بشری نقشی اساسی ایفا کرده است (علاقه‌بند، ۱۳۹۰: ۱)؛ چرا که مبانی اصلی آموزشی و مهارتی در سالهای کودکی و در بستر نظام آموزش و پرورش شکل می‌گیرد. به جرأت می‌توان ادعا کرد که بخش زیادی از ورودیهای نظام آموزش عالی فعلی کشور، که خروجیهای نظام آموزش و پرورش هستند با فرهنگ آموزشی نهادینه شده در بستر قبلی وارد فضای آموزش عالی می‌شوند و پیشرفت تحصیلی را برآمده از نظام قبلی، مساوی با نمره تحصیلی می‌دانند. امروزه سرنوشت بسیاری از دانش‌آموختگان مراکز آموزشی کشور، اعم از تحصیلات اجباری یا تحصیلات تکمیلی در مراکز آموزش عالی در گرو کسب نمره‌های بیشتر آموزشی است حال اینکه این نمره‌ها بیانگر استعداد واقعی، و قابل اعتماد نیست (قربانی، ۱۳۸۷). نمره تحصیلی، نتیجه ارزشیابی پیشرفت تحصیلی است و ارزشیابی پیشرفت تحصیلی مهمترین نوع ارزشیابی آموزشی است (سیف، ۱۳۹۰). مفهوم ارزشیابی پیشرفت تحصیلی نیز مانند بسیاری از مفاهیم پرکاربرد در حوزه‌های مختلف علوم در گذر زمان متحول شده است و امروزه دیگر به آن به عنوان سنجش سنتی‌ای نگریسته نمی‌شود که به نمره به عنوان بازده آموزشی نظر دارد، بلکه در رویکردهای جدید، ارزشیابی پیشرفت تحصیلی به عنوان فرایند منظم و هدفمندی مطرح است که در طیفی از کمیت‌گرایی صرف تا کیفیت‌گرایی صرف در حرکت بوده است؛ با وجود این هنوز هم نمره ملاک ارتقای تحصیلی دانش‌آموزان یا دانشجویان و محور تصمیم‌گیریهای آموزشی است درحالی‌که نمره‌های تحصیلی در واقع بروندادی نسبی و غیر قابل اعتماد است که در فرایند تحصیل، تحت تأثیر عوامل متعددی مانند مربی ماهر و کارآزموده، متربی با استعداد و کوشا، هوش و محیط مناسب خانوادگی و تحصیلی قرار می‌گیرد (صالح، ۱۳۸۰). این روند اشتباه تا آنجا پیش می‌رود که هدف تحصیل علم را، که بر اساس آموزه‌های اسلامی کسب نور و رهایی از ظلمت است به طور مستقیم تحت الشعاع قرار می‌دهد و بُعد آسمانی علم آموزی مدنظر اسلام را در بُعد نازل مدرک‌گرایی به بند می‌کشد.

در نگاه سنتی فرایند آموزش، زمانی خوب انجام گرفته است که بازده، یعنی درصد قبولی فراگیران زیادتر باشد؛ به عبارت دیگر نمره و درصد قبولی محور است نه فرایند یادگیری؛ اما در نگاه جدید و فرایند محور، یادگیرندگان وظایفی فراتر از حفظ مطالب درسی و آوردن نمره قبولی

دارند و همه چیز بر رضایت دانش آموز و توسعه یادگیری متمرکز است (تورانی، ۱۳۸۲). در نگاه جدید فرایند ارزشیابی پیشرفت تحصیلی نیز نیازمند بازنگری است تا با تجدید نظر در اهداف، روش و پیامدهایش، گزارشی جامع و واقع نگرانه تر از روند پیشرفت تحصیلی فراگیران آموزشی را ارائه کند. فرایند ارزشیابی پیشرفت تحصیلی ای که امروزه کمال مطلوب است، بسترساز تصمیم‌سازیهایی با حداقل خطا خواهد بود و به بهبود و اصلاح آموزشی منتهی خواهد شد. غایت نظامهای آموزشی در گرو جهان‌بینی و ایدئولوژی بنیانگذاران آن نظام خواهد بود. نظام آموزشی اسلامی نیز از این قاعده مستثنی نیست و همراستا با آموزه‌های آسمانی اسلام، کمال مطلوب را در قرب الهی می‌بیند؛ اما چنین به نظر می‌رسد که در حال حاضر، مسئله اصلی در حوزه ارزشیابی پیشرفت تحصیلی، نبود چارچوبهای نظری و تعریفی مشخص از فرایند ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از دید اسلام است که در مرحله اجرا با حداقل خطای ممکن، فاصله وضعیت موجود تحصیلی را تا وضعیت مطلوب و ممکن به تصویر کشد. از این رو این پژوهش می‌کوشد تا به فضل الهی به عنوان اولین گام در این مسیر، ضمن واکاوی نص صریح قرآن کریم، «فرایند ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از دید قرآن کریم» را شناسایی، و به فراخور درک آن، راهکارهایی عملیاتی برای بهبود کیفیت ارزشیابی پیشرفت تحصیلی پیشنهاد کند.

مبانی نظری

تاکنون برای واژه «ارزشیابی» تعاریف متعدد و متفاوتی ارائه شده است. فرهنگ لغت آکسفورد ارزشیابی یا ارزیابی (evaluation) را «قضاوتی درباره میزان، تعداد یا ارزش چیزی» تعریف می‌کند و فرهنگ لغت کمبریج فعل آن (evaluate) را معادل «قضاوت کردن یا محاسبه کیفیت، اهمیت، میزان یا ارزش چیزی» می‌داند؛ اما فرهنگ لغت وبستر قضاوت کردن را این‌گونه ویژه می‌کند: «قضاوت کردن درباره ارزش یا شرایط شخص یا چیزی با شیوه‌ای دقیق و اندیشمندانه». فرهنگ لغت آرتور وبر، ارزشیابی را در معنای عام «تعیین ارزش یا اهمیت هر چیز» و به صورت خاصتر ارزشیابی را «تعیین میزان موفقیت هر برنامه یا سازمان در رسیدن به هدفهای تعیین شده» تعریف می‌کند (خورشیدی و ملکشاهی راد، ۱۳۸۲: ۳۸). برخی منابع مانند سیف (۱۳۹۰) و حسنی (۱۳۸۹) ارزشیابی را در اصطلاح «تعیین ارزش چیزی یا داوری ارزشی کردن» تعریف می‌کند

(سالرنو، یانگ، نان و چالی^۱، ۲۰۱۱؛ شارمال^۲، ۲۰۰۸؛ سامیخ و لوین^۳، ۲۰۰۵؛ انسیک و گریست^۴، ۱۹۸۶؛ سولد^۵، ۱۹۵۵).

«ارزشیابی در آموزش و پرورش برای نخستین بار، اندازه‌گیری تلقی می‌شد و توجه آن بر اندازه‌گیری سطح هوش یا توانایی کودک برای یادگیری موضوع بخصوصی متمرکز بود» (هومن، ۱۳۷۵: ۱). «مفهوم اولیه اندازه‌گیریهای تربیتی سه ویژگی اساسی داشته است: ۱) توجه آن به تفاوت‌های افراد معطوف بود. ۲) تقریباً با چیز دیگری سر و کار نداشت. ۳) برای سنجش تفاوت‌های فردی ابزارهای استاندارد شده به کار می‌رفت. در حالی که روانشناسی دامنه وسیعی از موضوعات مختلف را اندازه‌گیری می‌کرد، آموزش و پرورش فقط محتوای ماده درسی بخصوصی را که در مدارس تدریس و آموخته می‌شد اندازه می‌گرفت» (هومن، ۱۳۷۵: ۲) تا آزمونهای استاندارد شده برای اندازه‌گیری تفاوت‌های فردی ساخته شد.

وظایف ارزشیابی آموزشی از اواخر سالهای دهه ۱۹۳۰ و اوایل دهه ۱۹۴۰ گسترش بیشتری پیدا کرد (هومن، ۱۳۷۵: ۳). تایلر در سال ۱۹۵۰ غایت ارزشیابی آموزشی را دستیابی به هدفهای آموزشی تعریف کرد و در طول سالهای ۱۹۶۰ تعریف ارزشیابی در آموزش و پرورش تصمیم‌گیری را نیز در بر گرفت. استافل بیم در سال ۱۹۷۱ بر پایه الگوی سیپ تعریفی از ارزشیابی را ارائه کرد که در آن «فرایند» مورد توجه قرار گرفته بود. وی ارزشیابی را «فرایند طرح‌ریزی، به‌دست آوردن و فراهم ساختن اطلاعات توصیفی و قضاوتی درباره ارزش و مطلوبیت هدفها، طرحها، اجرا و نتایج به منظور هدایت تصمیم‌گیری، خدمت به نیازهای پاسخگویی و درک بیشتر از پدیده‌های مورد مطالعه» (استافل بیم^۶ و شینک فیلد^۷، ۱۹۸۵: ۱۵۹ به نقل از هومن، ۱۳۷۵: ۷) تعریف کرد و امروزه این نگاه فرایندی به ارزشیابی با تغییراتی در حوزه آموزش نیز کاربرد دارد. افضل‌خانی و رضایی در تعریف ارزشیابی می‌گویند: «منظور از ارزشیابی فرایند منظمی است که با استفاده از روشهای خاص و به شیوه‌ای علمی و به منظور آگاهی از پیشرفت تحصیلی، بهبود یا تغییر فرایند

1 - Salerno & Yang & Nan & Chai

2 - Sharmal

3 - Somekh & Lewin

4 - Ensink & Essen & Greest

5 - Soled

6 - Stufflebeam

7 - Shink Fild

آموزش و اطلاع از تغییرات ساخت‌شناسی و فرایندهای ذهنی یادگیرندگان صورت می‌گیرد» (هومن، ۱۳۹۲: ۹).

رویکردهای ارزشیابی آموزشی هم مانند تعاریف آن در سیر زمان در حال تحول بوده است. آخرین رویکردهای این حوزه رویکردهای ششگانه ورتن و ساندرز^۱ است؛ اما بعد از آنها هاوس^۲ (۱۹۸۳) انواع ارزشیابیهای آموزشی را به دو دسته عین‌گرا یا فایده‌گرا در مقابل ذهنگرا، شهودگرا یا کثرت‌گرا قرار داد و سیف (۱۳۹۰) رویکردهای ششگانه و معروف ورتن و ساندرز را به ارزشیابی بنا بر تقسیم‌بندی هاوس در طیفی به شرح ذیل ترسیم کرد:

نمودار ۱: طیف رویکردهای ششگانه ورتن و ساندرز بنا بر نظر هاوس (به نقل از سیف، ۱۳۹۰: ۷۳)

در رویکرد فایده‌گرایی یا عینیت‌گرایی، شاخصهایی مثل میانگین برای مشخص کردن دستاوردهای گروهی (حداکثر خوبی برای حداکثر افراد) به کار می‌رود در حالی که در رویکرد شهودگرایانه، "هر شخصی برای خودش بهترین قاضی رویدادهاست" (هاوس، ۱۹۸۳ نقل از سیف، ۱۳۹۰) و در مرحله اجرایی از تمامی افراد و گروه‌هایی که تحت تأثیر برنامه آموزشی قرار دارند به‌عنوان داوران استفاده می‌شود. تحول رویکردهای ارزشیابی از عینیت‌گرایی تا شهودگرایی در نوع سنجش سنتی و نوین بخوبی قابل مشاهده است. در سنجش سنتی به بازده آموزشی توجه می‌شود در حالی که در سنجش با رویکردهای جدید، بهبود مستمر فرایند سنجش آموزش و یادگیری مورد توجه قرار می‌گیرد (جانسون و جانسون^۳، ۱۳۹۰).

1 - Worthen & Sanders
2 - House
3 - Johnson & Johnson

به نظر جانسون و جانسون، آموزش و سنجش دو فعالیت جدا نیست و گواه صدق این مدعا را شش مورد روشهای به هم وابسته‌ای عنوان می‌کنند که سنجش می‌تواند با آموزش تلفیق شود که برای موفقیت در سنجش نیاز است انجام شود:

۱- مرور نظام‌مند مطالب آموخته‌شده

۲- تلفیق آموخته‌های جدید با آموخته‌های قبلی

۳- نظم بخشی به مباحث آموخته‌شده هنگام سنجش

۴- نیاز به استدلال‌های سطح بالا در زمینه مواد آموخته‌شده

۵- نیاز به بازشناسی مفهومی مطالب آموخته‌شده (فراشناخت)

۶- به کار بستن دانش در وضعیت جدید و در رویارویی با مشکلات جدید

آنها مؤثرترین روش تلفیق آموزش و سنجش را در یادگیری گروهی معرفی می‌کنند (جانسون و جانسون، ۱۳۹۰). تلفیق آموزش و سنجش به نوعی تغییر رویکرد از کمیت‌گرایی به سوی کیفیت‌گرایی است که در سالهای اخیر تحت عنوان «ارزشیابی توصیفی» مورد توجه متخصصان بویژه طرفداران ساختارگرایی قرار گرفته است. «ارزشیابی توصیفی الگویی کیفی است که تلاش می‌کند به عمق و کیفیت یادگیری همه‌جانبه دانش‌آموزان توجه، و توصیفی از وضعیت یادگیری آنها ارائه کند که موجب اصلاح، بهبود و توسعه مهارتها، دانشها و نگرشهای دانش‌آموزان می‌شود» (محمدی، ۱۳۸۶ به نقل از افضل‌خانی و رضایی، ۱۳۹۲: ۳۸). در تعریف دیگری که شکوهی (۱۳۸۹) به نقل از افضل‌خانی و رضایی، (۱۳۹۲) از ارزشیابی توصیفی ارائه می‌کند بر مشارکت فعال دانش‌آموزان و اولیای ایشان و جمع‌آوری اطلاعات در زمینه تلاشها، پیشرفت‌ها و موفقیت‌های دانش‌آموزان و طبقه‌بندی، تحلیل و تفسیر این اطلاعات با هدف یادگیری و اصلاح مشکلات یادگیری، تأکید شده است. «مهمترین ویژگیهای طرح ارزشیابی توصیفی شامل پویایی، بازخورد کیفی بودن، عملکردگرایی و فرایندی است» (افضل‌خانی و رضایی، ۱۳۹۲: ۳۹) که توجه به همه جنبه‌های شخصیت انسانی فراگیران را ضروری می‌داند. مبنای ارزشیابی توصیفی، قبول اصل تفاوت‌های فردی است و قبول این اصل، خود مستلزم پذیرش اصول دیگری نظیر «رد آزمونهای مباد - کاغذی»، «توجه به فرایند حل مسئله به جای توجه صرف به پاسخ مسئله» و در نهایت «مقایسه هر فراگیر با خودش» است (رهباردار، ۱۳۸۴). «کارپوشه» بر مبنای قبول این اصول بنا نهاده شد تا مجموعه کارهای فراگیر را به شکلی منظم گردآوری کند. «مجموعه کارها (پوشه عملکرد)

فرصت شناخت نارساییها و اشتباهات و اصلاح آنها را برای دانش‌آموزان فراهم می‌سازد. این راهکار، جرأت پذیرش اشتباه و اصلاح را به فراگیران می‌دهد و بدین ترتیب دانش‌آموز را در فرایند آموزش سهیم می‌سازد» (رستگار، ۱۳۸۲: ۱۱۳ به نقل از رهباردار، ۱۳۸۴: ۸). آزوبل معتقد است «یادگیری معنادار زمانی اتفاق می‌افتد که بتوان بین آموخته‌های جدید و قدیم ارتباط برقرار کرد و این ابزار وسیله‌ای منطقی برای ارتباط آموخته‌های قبلی و جدید است» (رهباردار، ۱۳۸۴: ۸). بنابر آنچه بیان شد از طرفی سیر تحولات ارزشیابی آموزشی بویژه ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از کمیت‌گرایی تا کیفیت‌گرایی و ارزشیابی توصیفی در قالب پوشه عملکردی و از سوی دیگر آموزه‌های اسلامی مطرح‌شده در قرآن کریم نظیر ۷۴۰ بار تأکید بر ایمان و عمل صالح (سوره مائده؛ ۹؛ یونس؛ ۴ و ۹؛ ابراهیم؛ ۲۳؛ عنکبوت؛ ۷؛ سبأ؛ ۴؛ لقمان؛ ۸؛ رعد؛ ۲۹)، ۱۲ بار یادآوری و تأکید بر وجود گزارش مکتوب ارزشیابی رفتار با عنوان کارنامه رفتار (زمر؛ ۶۹؛ یس؛ ۱۲؛ حاقه؛ ۱۹ و ۲۵؛ انشقاق؛ ۷ و ۱۰؛ اسراء؛ ۱۳ و ۷۱؛ کهف؛ ۴۹؛ جاثیه؛ ۲۸؛ مطففین؛ ۷؛ توبه؛ ۱۲۰) و بالاخره ۵۱ بار صحبت از گناهان، ۴۴ بار درخواست بخشش و ۸۳ بار طرح بحث بخشش گناهان (بقره؛ ۵۸؛ آل‌عمران؛ ۳۱؛ طه؛ ۷۳؛ اعراف؛ ۱۶۱؛ ابراهیم؛ ۱۰) همه و همه گویای این است که رویکردهای ارزشیابی کیفی پیشرفت تحصیلی بویژه فرایند ارزشیابی توصیفی (کار پوشه) با فرایند ارزشیابی مبتنی بر «پرونده و کارنامه رفتار» در بیان قرآنی شباهت بسیار زیادی دارد و به نظر می‌رسد نظریه «فرایند ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از دید آموزه‌های قرآن کریم»، ظرفیت طرح و دفاع در مجامع علمی را داشته باشد؛ لذا این پژوهش به‌عنوان اولین قدم در این مسیر اگرچه ادعای کامل بودن ندارد به امید گشودن دریچه‌هایی نو رو به سوی افق‌هایی روشن به نور کلام الهی است.

روش پژوهش

بر اساس هدف پژوهش شیوه کیفی به عنوان روش پژوهش انتخاب شد. «امروزه در روش‌شناسی کیفی راهبردهای گوناگونی نظیر مطالعه موردی، قوم‌نگاری و پدیدارشناسی وجود دارد. یکی از مهمترین این راهبردها، نظریه‌پردازی داده بنیاد (نظریه برخاسته از داده‌ها) است» (دانایی‌فرد، ۱۳۸۶: ۷۰). «نظریه برخاسته از داده‌ها» ۴۰ سال قبل توسط گلنزر و اشتراوس ابداع شد

و توسعه یافت (توماس و جیمز^۱، ۲۰۰۶) و روشی مهم برای مطالعه موضوعات اجتماعی است (جونز و الونی^۲، ۲۰۱۱). این روش، شیوه‌ای کیفی و اکتشافی است که به وسیله آن با استفاده از یک دسته داده‌ها، نظریه‌ای تکوین (چارمز^۳، ۲۰۱۴؛ گلنزر و اشتراوس^۴، ۲۰۱۲؛ باون^۵، ۲۰۰۶؛ پیتنی و اهلرز^۶، ۲۰۰۴) می‌یابد به طوری که این نظریه در سطح وسیع، یک فرایند، یک عمل یا یک تعامل را تبیین می‌کند؛ به عبارت دیگر نظریه حاصل از چنین روش پژوهشی، "نظریه‌ای فرایندی" است (بازرگان، ۱۳۹۱). این روش بر پایه منطق استقرایی (چارمز، ۲۰۱۴؛ باون، ۲۰۰۶؛ مارتین و تارنر^۷، ۱۹۸۶). بنا نهاده شده است که شیوه‌ای ساختارمند برای تحلیل داده‌ها به دست می‌دهد و به بیان بازرگان «به دلیل ماهیت خود اصلاحی^۸ که دارد، پژوهشگر براساس تحلیل مجموعه‌ای از داده‌ها سمت و سوی تحلیل دسته بعدی داده‌ها را می‌یابد» (بازرگان، ۱۳۹۱: ۹۴).

روش نمونه‌گیری متناسب با روش کیفی، هدفمند و غیر تصادفی انتخاب شد. برای نمونه‌گیری از نرم‌افزار جستجوی آنلاین قرآن کریم (پارس قرآن) استفاده شد و از میان ترجمه‌ها، «ترجمه فولادوند» به دلیل نثر روشن، شیوا و در عین حال مطابق با آیات و نیز جامع و کاملتر بودن تعداد آیات ارائه شده به عنوان ترجمه مرجع انتخاب شد. با توجه به تأکید مکرر قرآن کریم بر ثبت مستمر و تهیه «پرونده اعمال» و ارائه آن در روز قیامت برای ارزشیابی نهایی از طریق جستجوی هدفمند آیات مرتبط با موضوع در مصحف شریف با کلید واژه‌های «پرونده، پوشه، نامه، کارنامه، یادنامه، پندنامه، اعمال، عمل، صالح، شایسته؛ ثبت»، جامعه هدفی شامل ۲۴۵ آیه قرآن کریم استخراج شد. پس از بررسی محتوایی تک تک آیات، نمونه‌ای شامل ۱۹۸ آیه قرآن کریم گزینش شد که در آن به موضوعاتی نظیر «ثبت اعمال، توصیه به رفتار صالح، درخواست بخشش و محو گناهان از پرونده اعمال و وعده بخشش و محو گناهان و رفتار ناپسند از پرونده اعمال» اشاره شده بود. جدول شماره یک نتایج نمونه‌گیری هدفمند آیات قرآن کریم را نمایش می‌دهد.

شایان ذکر است که نرم‌افزار به دلیل همانندی بخشی از واژه‌ها با هم در مواردی نظیر واژه‌های

-
- 1 - Thomas & James
 - 2 - Jones & Elony
 - 3 - Charmaz
 - 4 - Glaser & Strauss
 - 5 - Bowen
 - 6 - Pitney & Ehlers
 - 7 - Martin & Turner
 - 8 - Self-correction

"نامه" و "کارنامه"، آیاتی را که حاوی هر دو واژه است، استخراج کرد که به دلیل اختصاص سطری جدا در جدول به هر یک از این دو واژه و برای پرهیز از تکرار متن آیات در ستون مصداقها، آیاتی که مثلاً برای واژه "نامه" جستجو شده بود ولی محوریت در آن آیه با واژه "کارنامه" بود با وجود ارتباط با موضوع از تعداد آیات گزینشی در سطر واژه "نامه" حذف شد. بدیهی است که همین آیه دوباره توسط نرم‌افزار در جستجو برای واژه "کارنامه" نیز استخراج شد که در شمار آیات گزینشی و سطر مصداقهای آیات مربوط به این واژه قرار گرفت. در مواردی هم هر دو مورد در آیه محوریت داشت که به دلیل اهمیت در هر دو سطر در شمار آیات گزینشی به شمار رفت و ذیل مصداق‌های آیات نیز فهرست شد.

جدول ۱: نتایج نمونه‌گیری هدفمند آیات قرآن کریم

واژه‌های مورد جستجو	پرونده	پوشه	نامه**	کارنامه**	یادنامه	پندنامه	اعمال	عمل	صالح	شایسته	ثبت	جمع کل
آیات استخراجی	۰	۲	۳۲	۱۲	۱	۲	۳۱	۳۴	۱۸	۱۰۶	۷	۲۴۵
آیات گزینشی*	۰	۰	۵	۱۲	۱	۲	۳۱	۳۳	۱۷	۹۲	۵	۱۹۸

* تعداد آیات ثبت شده در این سطر، گویای تعداد آیات نهایی بعد از بررسی آیات و حذف موارد تکراری است.
 ** در متن قرآن کریم در تمام موارد ذکر شده، معادل واژه‌های "نامه" و "کارنامه"، واژه "کتاب" به کار برده شده است بجز در چهار مورد، که به ترتیب یک مورد واژه "صحف" و دو مورد واژه "تنزیل"، "نامه" ترجمه شده و یک مورد واژه "امام"، "کارنامه" ترجمه شده است.

جدول شماره دو به صورت تفصیلی به ترجمه فارسی متن آیات گزینش شده و شناسه‌های استخراج شده از هر آیه (نشانگرهای قرآنی) اشاره دارد که به دلیل محدودیت حجم مقاله به عنوان نمونه، بخشی از آن در ادامه می‌آید.

جدول ۲: شناسه‌های استخراج شده (نشانه‌های قرآنی) از متن ترجمه آیات

ردیف	واژه مورد جستجو	شناسه‌های استخراج شده (نشانه قرآنی)	متن ترجمه آیات گزینشی (مرتبط با موضوع)
۱	پرونده	.	.
۲	پوشه	.	.
۳	نامه	<p>سوره: ۱۷، آیه: ۱۴: «نامه‌ات را بخوان؛ کافی است که امروز خودت حسابرس خود باشی».</p> <p>سوره: ۸۱، آیه: ۱۰: «و آن گاه که نامه‌ها ز هم بگشایند» (و اذا الصحف نشرت).</p> <p>سوره: ۲۱، آیه: ۱۰۴: «روزی که آسمان را همچون در پیچیدن صفحه نامه‌ها در می‌پیچیم؛ همان گونه که بار نخست آفرینش را آغاز کردیم دوباره آن را باز می‌گردانیم. وعده‌ای است بر عهده ما که ما انجام‌دهنده آنیم».</p> <p>سوره: ۴۱، آیه: ۲: «وحی [نامه]‌ای است از جانب [خدای] رحمتگر مهربان» (تنزیل من الرحمن الرحیم).</p> <p>سوره: ۴۱، آیه: ۴۲: «از پیش روی آن و از پشت سرش باطل به سویش نمی‌آید. وحی [نامه]‌ای است از حکیمی ستوده [صفات]» (تنزیل من حکیم حمید).</p>	<p>۱- خواندن نامه اعمال توسط خود شخص</p> <p>۲- ارائه گزارش مکتوب رفتار</p> <p>۳- تعیین زمان مشخص برای آغاز و پایان هستی و ارزشیابی نهایی</p> <p>۴ و ۵- نزول وحی از جانب خداوند</p>
۴	کارنامه	<p>سوره: ۱۷، آیه: ۱۳: «کارنامه هر انسانی را به گردن او بسته‌ایم و روز قیامت برای او نامه‌ای که آن را گشاده می‌بیند بیرون می‌آوریم».</p> <p>سوره: ۱۸، آیه: ۴۹: «و کارنامه [عمل شما در میان] نهاده می‌شود؛ آن گاه بزهکاران را از آنچه در آن است بیمناک می‌بینی و می‌گویند ای وای بر ما این چه نامه‌ای است که هیچ [کار] کوچک و بزرگی را فرو نگذاشته جز اینکه همه را به حساب آورده است و آنچه را انجام داده‌اند حاضر بایند و پروردگار تو به هیچ کس ستم روا نمی‌دارد».</p> <p>سوره: ۱۷، آیه: ۷۱: «[یاد کن] روزی را که هر گروهی را با پیشوایشان فرا می‌خوانیم؛ پس هر کس کارنامه‌اش را به دست راستش دهند، آنان کارنامه خود را می‌خوانند و به قدر نخک هسته خرمایی به آنها ستم نمی‌شود».</p> <p>سوره: ۸۳، آیه: ۷: «نه چنین است [که می‌پندارند] که کارنامه بدکاران در سجین است».</p> <p>سوره: ۴۵، آیه: ۲۸: «و هر امتی را به زانو در آمده می‌بینی. هر امتی به سوی کارنامه خود فراخوانده می‌شود [و بدیشان می‌گویند] آنچه را می‌کردید امروز پادش می‌بایند».</p> <p>سوره: ۳۹، آیه: ۶۹: «و زمین به نور پروردگارش روشن گردد و کارنامه [اعمال در میان] نهاده شود و پیامبران و شاهدان را بیاورند و میانشان به حق داوری گردد و مورد ستم قرار نگیرند».</p> <p>سوره: ۳۶، آیه: ۱۲: «آری ما بیم که مردگان را زنده می‌سازیم و آنچه را از پیش فرستاده‌اند با آثار [و اعمال]شان درج می‌کنیم و هر چیزی را در کارنامه‌ای روشن برشمرده‌ایم» (... و کل شی احصیناه فی امام مبین)</p> <p>سوره: ۶۹، آیه: ۱۹: «اما کسی که کارنامه‌اش به دست راستش داده شود. گوید بایبید و کتابم را بخوانید».</p> <p>سوره: ۸۴، آیه: ۷: «اما کسی که کارنامه‌اش به دست راستش داده شود (۷)، بزودی‌اش حسابی بس آسان کنند (۸) و شادمان به سوی کسانش باز گردد (۹)».</p> <p>سوره: ۶۹، آیه: ۲۵: «و اما کسی که کارنامه‌اش به دست چپش داده شود گوید ای کاش کتابم را دریافت نکرده بودم».</p>	<p>۱- بستن کارنامه مکتوب هر کس به گردنش در روز قیامت، دادن نامه اعمال به دست</p> <p>۲- کارنامه مکتوب دقیق، کامل و بدون ستم بزهکاران</p> <p>۳- حضور رهبر گروه، دادن کارنامه مکتوب شخصی به دست افراد، خواندن کارنامه مکتوب توسط خود شخص، کارنامه مکتوب دقیق، کامل و بدون ستم.</p> <p>۴- وجود کارنامه مکتوب بدکاران، کتاب</p> <p>۵- کارنامه مکتوب گروهی، تنبیه و تشویق</p> <p>۶- کارنامه اعمال مکتوب، شهادت گواهان، حق‌مداری، بدون ستم</p> <p>۷- ثبت آثار و اعمال، گزارش مکتوب</p> <p>۸- کارنامه مکتوب، دست راست، دعوت از دیگران برای خواندن، کتاب</p> <p>۹- کارنامه مکتوب، دست راست</p> <p>۱۰- کارنامه مکتوب، دست چپ، کتاب</p>

در مرحله نهایی و تحلیل داده‌ها، شناسه‌های استخراج شده (نشانگرهای قرآنی) مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت و به مقوله‌ها و مفاهیمی منتهی شد که تکرار آن مقوله‌ها و مفاهیم در آیات متعدد نشان از اهمیت موضوع و مطرح شدن این مفاهیم به صورت اصول و قواعد کاربردی دارد؛ لذا براساس ماهیت نظریه برخاسته از داده‌ها، که دسته‌ای از داده‌ها مسیر دسته‌ای دیگر از داده‌ها را مشخص می‌کند و در نهایت فرایند و چگونگی عمل را بیان می‌کند (بازرگان، ۱۳۹۱)، اصول و قواعد برخاسته از شناسه‌های استخراجی نیز به پیامدهایی و در نهایت به نظریه "فرایند ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از دید قرآن کریم" منتهی شد. جدول شماره سه، که بخشی از آن در ادامه می‌آید، بیانگر این مرحله از تحلیل داده‌هاست:

جدول ۳: استخراج مقوله‌ها، مفاهیم (اصول) از شناسه‌های استخراج شده

ردیف	شناسه‌های استخراج شده (نشانگر قرآنی)	قواعد و اصول	تأثیرات و پیامدها	راهنمای آیات گزینشی
۱	خواندن نامه اعمال توسط خود شخص ارائه گزارش مکتوب رفتار تعیین زمان مشخص برای آغاز و پایان هستی و ارزشیابی نهایی نزول وحی از جانب خداوند	۱- ارزشیابی باید بر این باور مبتنی باشد که انسان موجودی آزاد و مختیر است. ۲- ارزشیابی باید مکتوب، رسمی و مستند باشد. ۳- آغاز و پایان ارزشیابی باید مشخص باشد. ۴ و ۵- انتظارات و کمال مطلوب مدنظر ارزشیابی باید مشخص باشد. (معیار سنجش و ارزیابی)	۱- ایجاد و تقویت مهارت خودارزیابی، خودکنترلی، تقوا و خویشن‌داری، تهذیب نفس ۲- غیر قابل انکار بودن، تقویت خود ارزیابی، تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری، خودکنترلی، تقوا و خویشن‌داری، تهذیب نفس ۳- نظم، ارتقای کیفیت و کمال ممکن و مطلوب ارزشیابی ۴ و ۵- نظم - داشتن ملاک و معیاری برای سنجش و حتی ارزیابی مستمر هنگام عمل	سوره: ۱۷، آیه: ۱۴ سوره: ۸۱، آیه: ۱۰ سوره: ۲۱، آیه: ۱۰۴ سوره: ۴۱، آیه: ۲ سوره: ۴۱، آیه: ۴۲
۲	بستن کارنامه مکتوب هرکس به گردش در روز قیامت، دادن نامه اعمال به دست کارنامه مکتوب دقیق، کامل و بدون ستم بزهکاران حضور رهبر گروه، دادن کارنامه مکتوب شخصی به دست افراد، خواندن کارنامه مکتوب توسط خود شخص، کارنامه مکتوب دقیق، کامل و بدون ستم وجود کارنامه مکتوب بدکاران، کتاب	۱- ارزشیابی باید مکتوب، رسمی و مستند باشد. آغاز و پایان ارزشیابی باید مشخص باشد. ارزشیابی باید بر این باور مبتنی باشد که انسان موجودی آزاد و مختیر است. ۲- ارزشیابی باید مکتوب، رسمی و مستند باشد. اسناد و گزارشهای تهیه شده باید دقیق و جامع و منصفانه باشد. ۳- ارزشیابی با حضور رهبر گروه و اعضا انجام شود ولی بازتاب آن فردی است. ارزشیابی باید مکتوب، رسمی و مستند باشد. ارزشیابی باید بر این باور مبتنی باشد که انسان موجودی آزاد و مختیر است. اسناد و گزارشهای تهیه شده باید دقیق و جامع و منصفانه باشد. ۴- ارزشیابی مکتوب، رسمی و مستند؛ ارزشیابی کیفی و توصیفی	ایجاد و تقویت مهارت خودارزیابی و خودسنجی، خودکنترلی، تقوا و خویشن‌داری، تهذیب نفس غیر قابل انکار بودن، تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری، تقویت خودارزیابی، تقوت روحیه عدالت محوری و انصاف خودارزیابی، غیر قابل انکار بودن، تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری، خودکنترلی، تقوا و خویشن‌داری، تهذیب نفس، تقویت روحیه عدالت محوری و انصاف غیر قابل انکار بودن، تقویت خود ارزیابی، تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری، خودکنترلی، تقوا و خویشن‌داری، تهذیب نفس، ارزشیابی کیفی و توصیفی	سوره: ۱۷، آیه: ۱۳ سوره: ۱۸، آیه: ۴۹ سوره: ۱۷، آیه: ۷۱ سوره: ۸۳، آیه: ۷ سوره: ۴۵، آیه: ۲۸ سوره: ۳۹، آیه: ۶۹ سوره: ۳۶، آیه: ۱۲ سوره: ۶۹، آیه: ۱۹ سوره: ۸۴، آیه: ۷ سوره: ۶۹، آیه: ۲۵ سوره: ۸۴، آیه: ۱۰ سوره: ۹، آیه: ۱۲۰

یافته‌های پژوهش

استخراج ۲۴۵ آیه از مصحف شریف و تحلیل ۱۹۸ آیه مرتبط با بحث "ارزشیابی پیشرفت تحصیلی" به کشف ۱۸ اصل یا قاعده لازم‌الاجرا انجامید که پیامدهای آن در محیط‌های آموزشی با بسیاری از اصول و کمال مطلوب مطرح در علم ارزشیابی بویژه ارزشیابی پیشرفت تحصیلی مطابقت دارد.

جدول ۴: اصول و پیامدهای ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از دید قرآن کریم

ردیف	قواعد و اصول	اثرات و پیامدها	راهنمای آیات گزینشی
۱	ارزشیابی باید بر این باور مبتنی باشد که انسان موجودی آزاد و مختیر است.	ایجاد و تقویت مهارت خودارزیابی و خودسنجی، خودکنترلی، تقوا و خویشتن‌داری، تهذیب نفس	س: ۱۷، آیه: ۱۴ - س: ۱۷، آیه: ۱۳ - س: ۱۷، آیه: ۷۱ - س: ۶۹، آیه: ۱۹ - س: ۸۴، آیه: ۷ - س: ۸۴، آیه: ۱۰ - س: ۶۹، آیه: ۲۵ - س: ۸۴، آیه: ۱۰ - س: ۸، آیه: ۴۸ - س: ۱۰، آیه: ۴۱ - س: ۴۵، آیه: ۱۵ - س: ۳۰، آیه: ۴۴ - س: ۴۰، آیه: ۴۰ - س: ۴۱، آیه: ۴۶
۲	انتظارات و کمال مطلوب مدنظر ارزشیابی باید مشخص باشد. (ارزشیابی تکوینی)، بستن راه هرگونه بهانه جویی و ارزیابی)	نظم، داشتن استانداردی برای سنجش و حتی رجوع مستمر هنگام عمل (ارزشیابی تکوینی)، بستن راه هرگونه بهانه جویی	س: ۴۱، آیه: ۲ - س: ۴۱، آیه: ۴۲ - سوره: ۹، آیه: ۱۲۰ - س: ۲۳، آیه: ۷۱ - س: ۳۷، آیه: ۱۶۸ - س: ۷۶، آیه: ۲۹ - س: ۴۷، آیه: ۱ - س: ۸، آیه: ۴۸ - س: ۴۲، آیه: ۱۵ - س: ۵، آیه: ۶۲ - س: ۳۳، آیه: ۷۱ - س: ۷۵، آیه: ۳۴ - س: ۲، آیه: ۲۰۳ - س: ۹، آیه: ۹ - س: ۳، آیه: ۲۲ - س: ۹، آیه: ۱۷ - س: ۳۷، آیه: ۳۳، آیه: ۱۹ - س: ۴۶، آیه: ۱۹ - س: ۴۷، آیه: ۲۸ - س: ۹، آیه: ۶۹ - س: ۱۶، آیه: ۶۳ - س: ۱۸، آیه: ۱۰۵ - س: ۷، آیه: ۱۳۱ - س: ۷، آیه: ۱۴۷ - س: ۷، آیه: ۸ - س: ۳۳، آیه: ۱۰۲ - س: ۲۳، آیه: ۱۰۳ - س: ۲، آیه: ۱۹۶ - س: ۱۰، آیه: ۵، آیه: ۶۶ - س: ۵، آیه: ۶۸ - س: ۲۲، آیه: ۶۷ - س: ۵، آیه: ۹۰ - س: ۱۵، آیه: ۹۱ - س: ۱۶، آیه: ۹۶ - س: ۳، آیه: ۱۹۵ - س: ۵، آیه: ۵، آیه: ۲۲، آیه: ۱۱ - س: ۴۲، آیه: ۲۲ - س: ۶۲، آیه: ۵ - س: ۲۹، آیه: ۵۸ - س: ۳۳، آیه: ۵۸ - س: ۴، آیه: ۱۴۶ - س: ۷، آیه: ۹ - س: ۶۶، آیه: ۴ - س: ۱۱، آیه: ۶۱ - س: ۲۷، آیه: ۴۵ - س: ۱۱، آیه: ۶۲ - س: ۱۱، آیه: ۶۶ - س: ۷، آیه: ۷۳ - س: ۵۴، آیه: ۲۷ - س: ۷، آیه: ۷۵ - س: ۷، آیه: ۷۷ - س: ۱۱، آیه: ۸۹ - س: ۲۶، آیه: ۱۴۲ - س: ۲۶، آیه: ۸۳ و ...
۳	آغاز و پایان ارزشیابی باید مشخص باشد.	نظم، ارتقای کیفیت و کمال ممکن و مطلوب ارزشیابی، ارزشیابی آغازین و ارزشیابی تکوینی	س: ۲۱، آیه: ۱۰۴ - س: ۱۷، آیه: ۱۳ - س: ۴۲، آیه: ۱۵ - س: ۷، آیه: ۸ - س: ۱۱، آیه: ۹۳ - س: ۴۲، آیه: ۲۲ - س: ۷، آیه: ۸ - س: ۲۱، آیه: ۴۷ - س: ۱۱، آیه: ۶۶ - س: ۲۴، آیه: ۲۵ - س: ۲، آیه: ۶۲ - س: ۴۲، آیه: ۲۲ - س: ۲۶، آیه: ۲۲۷
۴	ارزشیابی باید مکتوب، رسمی و مستند باشد.	غیر قابل انکار بودن، تقویت خود ارزیابی، تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری، خودکنترلی، تقوا و خویشتن‌داری، تهذیب نفس	س: ۸۱، آیه: ۱۰ - س: ۱۷، آیه: ۱۳ - س: ۱۸، آیه: ۴۹ - س: ۴۵، آیه: ۲۸ - س: ۸۳، آیه: ۷ - س: ۱۸، آیه: ۴۹ - س: ۱۷، آیه: ۷۱ - س: ۸۳، آیه: ۷ - س: ۳۹، آیه: ۶۹ - س: ۳۶، آیه: ۱۲ - س: ۶۹، آیه: ۱۹ - س: ۸۴، آیه: ۷ - س: ۸۴، آیه: ۱۰ - س: ۶۹، آیه: ۲۵ - س: ۸۴، آیه: ۱۰ - س: ۹، آیه: ۱۲۰ - س: ۳۶، آیه: ۱۲ - س: ۸۲، آیه: ۱۱ - س: ۵۴، آیه: ۵۲ - س: ۳۹، آیه: ۶۹ - س: ۱۸، آیه: ۴۹ - س: ۵۰، آیه: ۲۳ - س: ۲۱، آیه: ۹۴ - س: ۴۳، آیه: ۸۰ - س: ۱۱، آیه: ۶ - س: ۶، آیه: ۵۹

- جدول شماره چهار که در ذیل به بخشی از آن اشاره می‌شود بیانگر اصول و قواعد استخراجی، پیامدها و راهنمای آیات گزینشی به عنوان صدق این مدعا است.
- اصول و قواعد کشف شده به روش برخاسته از داده‌ها از متن صریح آیات قرآن کریم را می‌توان به صورت سلسله مراتبی و به شرح ذیل فهرست کرد:
- ۱- ارزشیابی باید بر این باور مبتنی باشد که انسان موجودی آزاد و مخیر است.
 - ۲- انتظارات و کمال مطلوب مدنظر ارزشیابی باید مشخص باشد (استاندارد سنجش و ارزیابی).
 - ۳- آغاز و پایان ارزشیابی باید مشخص باشد.
 - ۴- ارزشیابی باید مکتوب، رسمی و مستند باشد.
 - ۵- ارزشیابی کیفی و توصیفی همه رفتار در قالب مجموعه‌ای مکتوب انجام گیرد.
 - ۶- اسناد و گزارشهای تهیه شده باید دقیق، جامع و منصفانه باشد.
 - ۷- ارزشیابی پس از آموزش باشد، و هر دو در زندگی روزمره کاربرد داشته باشد.
 - ۸- در ارزشیابی به امکانات و توانمندیهای فردی توجه شود.
 - ۹- نیاز به تذکر و ایجاد ترس به عنوان تنش مفید و محرک است.
 - ۱۰- مشاهده مناسبترین ابزار گردآوری داده‌ها و کسب آگاهی و یقین در ارزشیابی است.
 - ۱۱- مشاهده و توجه به چگونگی و فرایند عمل نه نتیجه‌گرایی صرف مورد نیاز است.
 - ۱۲- مهلت دادن و فراهم کردن فرصت اصلاح عمل پیش از ارزشیابی نهایی لازم است.
 - ۱۳- فقط رفتار ارزشیابی شود و ارزشیابی افکار مورد نظر نیست.
 - ۱۴- شهادت گواهان الزامی است.
 - ۱۵- هر فردی با خودش سنجیده شود (نه با دیگران).
 - ۱۶- افرادی که مطابق با استانداردها حرکت کرده‌اند، تشویق، و خلاف آن تنبیه شوند.
 - ۱۷- نظارت کامل و ارزشیابی عادلانه و در نهایت تناسب نتیجه ارزشیابی با عمل انجام شده صورت پذیرد.
 - ۱۸- زمینه شکل‌گیری اصلاح و تعالی از طریق چرخه بازخوردگیری و نهادینه‌شدن خوداصلاحی فراهم شود.

نتیجه گیری

مدیریت فرایندمدار یا فرایند محور^۱، زمانی مطرح شد که مدیریت کیفیت جامع^۲، موضوعیت پیدا کرد (تورانی، ۱۳۸۲). «مدیریت بر فرایند، یعنی اینکه بدانیم و باور کنیم که نتیجه در فرایند حاصل می شود؛ سپس برای دستیابی به نتیجه مطلوب، فرایند مناسب را ایجاد کنیم و بالاخره فرایند را طوری به اجرا درآوریم که بعداً بتوانیم نشان دهیم که چرا و چگونه نتیجه به دست آمده است و وقتی خواستیم همان فرایند را برای بار دوم به کار ببریم از تجربیات و شناخت قبلی برای بهبود آن استفاده کنیم» (تورانی، ۱۳۸۲: ۳۴ و ۳۳). یافته های پژوهش حاکی است که خداوند متعال در قرآن کریم به عنوان معجزه پیامبر ختمی مرتبت اسلام (ص)، رویکردی "فرایند محور" به سیر تکاملی بشر دارد و علاوه بر انتهای سوره اعراف (س: ۷)، آیه ۱۲۹ که به صراحت می فرماید: "آن گاه بنگرد تا چگونه عمل می کنید"، بارها طرح داستان اقوام و پیامبران پیشین را مناسبتی قرار می دهد برای بیان فرایند حاکم بر آن افراد یا جوامع و مقایسه آن با فرایند ممکن برای رسیدن به فرایند مطلوب که تعیین کننده سعادت یا شقاوت ابدی انسان است. بر این اساس و با توجه به یافته های پژوهش، نگاه غالب قرآن کریم به ارزشیابی پیشرفت تحصیلی نیز "فرایند محور" است که به نظر می رسد بتوان با ادغام اصول استخراج شده، این فرایند را مطابق نگاره شماره یک، در شش گام و با سازکارهای ذیل معرفی کرد:

گام اول - داشتن باورهای صحیح

ارزشیابی باید بر این باور مبتنی باشد که انسان موجودی آزاد، مخیر و از امکان اصلاح برخوردار است به گونه ای که کیفیت نظام ارزشیابی می تواند در اصلاح یا افساد فرد نقش تعیین کننده ای داشته باشد. در این دیدگاه، یادگیرنده دارای حیطه عمل بازتر و چرخه تصمیم گیری، آموزش، تمرین و ارزشیابی دارای پویایی بیشتری است. یادگیرنده به دلیل آزادی و اختیار می تواند به مرور زمان به سطح چهارم دانش یعنی "فراشناخت"، که همانا "شناخت شناخت" یا تفکر درباره تفکر" است، دست پیدا کند و به مرور زمان به شایستگی "خودسنجی" و "خودارزیابی" همراه با کمالگرایی و واقع بینی دست یابد که غایت و کمال مطلوب پیامدهای هر نظام آموزشی است. «خودسنجی شیوه ای است که معلم از دانش آموز می خواهد کار و اثرش را

1 - Process Oriented Management or POM

2 - Total Quality Management or TQM

مطابق با ملاک‌ها و معیارهای مشخص، ارزشیابی کند» (افضل‌خانی و رضایی، ۱۳۹۲: ۴۶). پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله) می‌فرماید: «خویشتن را محاسبه کنید قبل از اینکه به حساب شما برسند و خویش را وزن کنید قبل از اینکه شما را وزن کنند و آماده شوید برای عرضه بزرگ (روز قیامت)» (بحارالانوار، ج ۶۷: ۷۳ به نقل از مکارم شیرازی، ۱۳۸۷). پیامدهای فردی و اجتماعی دیگری که این اصل به دنبال خواهد داشت، "تقوی"، "خویشتن‌داری" و "تهذیب نفس" است که می‌تواند در تعالی و بالندگی دنیوی و اخروی فراگیر، نقشی اساسی داشته باشد.

گام دوم - تعیین معیارهای سنجش و ارزشیابی: انتظارات و کمال مطلوب مدنظر ارزشیابی باید مشخص باشد.

یادگیرنده باید با آگاهی از انتظارات و داشتن ذهنیتی روشن از کمال مطلوب در مسیر ارزشیابی قدم بگذارد تا علاوه بر کسب آگاهی و موفقیت بیشتر وی در ارزشیابی در فرایندی منظم، امکان رجوع مستمر هنگام عمل (ارزشیابی تکوینی) فراهم باشد و به بیان قرآن کریم در آیات ۱۶۸ و ۱۶۹ سوره صافات (اگر پندنامه‌ای از پیشینیان نزد ما بود، قطعاً از بندگان خالص خدا می‌شدیم). راه بر هرگونه بهانه‌تراشی بسته، و حجت بر همگان تمام شود.

گام سوم - تعیین بازه زمانی معین: (آغاز و پایان ارزشیابی باید مشخص باشد).

زمان در فرایند ارزشیابی نقش مهمی دارد. سیف (۱۳۹۰) ارزشیابی پیشرفت تحصیلی را براساس زمان به چهار دسته ارزشیابی آغازین، ارزشیابی تکوینی، ارزشیابی تشخیصی و ارزشیابی پایانی تقسیم‌بندی می‌کند که زمان اولی قبل از تدریس است و سطح معلومات پیشین یادگیرنده را معین می‌کند. دومی هنگام تدریس و با هدف ارزشیابی روند یادگیری اتفاق می‌افتد. سومی برای تشخیص مشکلات یادگیری و اصلاح آن و هنگام و بعد از تدریس انجام می‌شود و چهارمی همان‌طور که از نامش پیداست بعد از تدریس انجام می‌شود و تعیین‌کننده میزان پیشرفت تحصیلی نهایی یادگیرنده است. ارزشیابی پایانی اغلب پلی برای ارتقای یادگیرندگان به سطوح بالاتر تحصیلی است. به نظر می‌رسد، تأکید مکرر قرآن کریم بر ارزشیابی آغازین و پایانی و اینکه "روز قیامت" موعد ارزشیابی "فردی و پایانی" است، حاکی از این است که در نگاه قرآن کریم، "ارزشیابی تکوینی" بر عهده خود انسان است و به نوعی "خودارزیابی" و "خودسنجی"، هر چه از سوی فرد با کیفیت بهتری انجام شود و مطابقت نتایج آن با استانداردهای قرآنی بیشتر باشد، امید موفقیت فرد در ارزشیابی پایانی هم بیشتر خواهد بود. در نظام آموزشی هم هرچه یادگیرنده به

"خودسنجی" و "خود ارزیابی" بیشتری دست پیدا کند در ارزشیابی پایانی مقطع فعلی و ارزشیابی آغازین مقطع بعدی موفقیت بیشتری کسب خواهد کرد؛ پس به نظر می‌رسد، بتوان "ارزشیابی پیشرفت تحصیلی را از دیدگاه قرآن کریم" پیوستاری چهار مرحله‌ای دید که مرحله اول و چهارم (ارزشیابی آغازین و پایانی) بر عهده عوامل آموزشی و مرحله دوم و سوم (ارزشیابی تکوینی و تشخیصی) با هدایت عوامل آموزشی ولی مسئولیت اصلی آن بویژه در ارزشیابی تکوینی بر عهده یادگیرنده است و به مرور در او مهارتهایی چون "خودکنترلی و خود ارزیابی" را ایجاد و تقویت کند. ریزر (۱۹۴۷) تفاوت ارزشیابی تکوینی و پایانی را صرفاً در بعد زمانی نمی‌بیند بلکه مجریان ارزشیابی و هدف آنها از ارزشیابی را تعیین کننده می‌داند و معتقد است ارزشیابی تکوینی معمولاً توسط افرادی که می‌توانند اصلاحاتی ایجاد کنند و با هدف حمایت از فرایند بهسازی است در حالی که ارزشیابی پایانی، توسط ناظران و تصمیم گیرندگان به هر دلیلی بجز توسعه انجام می‌شود (ریزر، ۱۹۴۷).

ارزشیابی تکوینی (خودارزیابی)

ارزشیابی آغازین	ارزشیابی تشخیصی (با همراهی عوامل آموزشی)	ارزشیابی پایانی
با همراهی عوامل آموزشی		با همراهی عوامل آموزشی

نمودار ۲: پیوستار چهار مرحله‌ای ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از دید قرآن کریم

گام چهارم - ثبت، ضبط و نگهداری همه فعالیت‌ها: ارزشیابی باید مکتوب، رسمی و مستند و دارای این ویژگیها باشد:

الف - اسناد و گزارشهای تهیه شده باید دقیق و جامع و منصفانه باشد.

ب - ارزشیابی پس از آموزش، و آموزش و ارزشیابی هر دو در زندگی روزمره کاربرد داشته باشد.

ج - ارزشیابی، کیفی و توصیفی باشد و همه رفتار در قالب مجموعه‌ای مکتوب، ثبت و ضبط و

نگهداری شود.

د - در ارزشیابی به امکانات و توانمندیهای فردی توجه شود.

ه - از "تذکر" و ایجاد "ترس" به عنوان تنش مفید^۱ و محرک برای هوشیارسازی متربی استفاده شود. نتیجه پژوهش حسن زاده و صالحی (۱۳۹۶) از تأثیرات شگرف تنش مفید بر عملکرد دانش آموزان حکایت می کند.

و - به "مشاهده" به عنوان بهترین ابزار گردآوری داده‌ها و کسب آگاهی و یقین در ارزشیابی توجه شود.

ز - بر چگونگی و "فرایند عمل" محوریت داشته باشد نه نتیجه گرایی صرف

ح - انعطاف پذیری و تغییر در روند ارزشیابی وجود داشته باشد تا یادگیرندگان مهلت و فرصت اصلاح عمل خود را پیش از ارزشیابی نهایی داشته باشند.

ط - فقط "رفتار" ارزشیابی شود نه "افکار" تا امکان بروز هرگونه سوگیری، پیشداوری و ارزشیابی کاذب وجود نداشته باشد.

ی - شهادت گواهان الزامی است؛ لذا بهتر است ارزشیابی در حضور گروه انجام شود.

ک - به تفاوت‌های فردی توجه، و هر فردی با خودش سنجیده شود نه با دیگران.

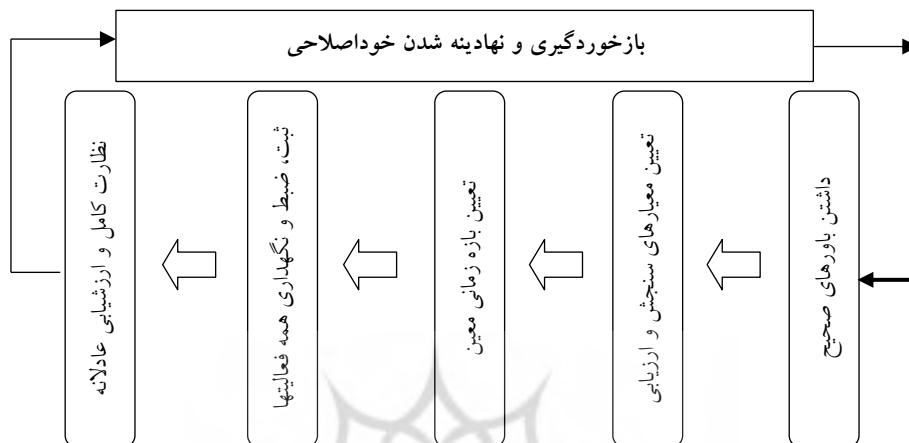
ل - افرادی که مطابق با استانداردها حرکت کرده‌اند، تشویق و خلاف آن تنبیه شوند.

گام پنجم - نظارت کامل و ارزشیابی عادلانه: ارزشیابی عادلانه بدان معنا که در نهایت نتیجه ارزشیابی با عمل انجام شده تناسب داشته باشد.

گام ششم - بازخوردگیری و نهادینه شدن خوداصلاحی: زمینه شکل‌گیری اصلاح و تعالی از طریق چرخه بازخوردگیری و نهادینه شدن خوداصلاحی فراهم شود.

در گام ششم، که از تأثیرات اصلی خودسنجی و خویش‌داری است، زمینه مناسب برای اصلاح، ارتقا و تعالی مبتنی بر چرخه بازخوردگیری شکل می‌گیرد و در نهایت به آسان‌سازی و نهادینه‌شدن فرایند فراشناخت و خوداصلاحی می‌انجامد. در این زمینه امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) فرموده‌اند: «کسی که محاسبه نفس خویش کند بر عیبهای خویش آگاه می‌شود و از گناهانش باخبر می‌گردد و از گناه توبه، و خود را اصلاح می‌کند» (غرر الحکم به نقل از مکارم شیرازی، ۱۳۸۷) و نیز فرمودند: «کسی که به محاسبه خویش پپردازد، سعادت‌مند می‌شود» (مستدرک

الوسائل، ج ۱۲: ۱۵۴، مکارم شیرازی، ۱۳۸۷).

نگاره ۱: گامهای فرایند ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از دید قرآن کریم

همان طور که ملاحظه شد، «فرایند ارزشیابی از دید قرآن کریم» از طرفی به دلیل نگاه «فرایند محور» و تأکید بر «ارزشیابی تکوینی» به جای تمرکز صرف بر ارزشیابی پایانی و از سوی دیگر به دلیل «عملکردگرایی» و تمرکز بر خودسنجی به اصلاح و بهبود الگوی موسوم به ارزشیابی کیفی - توصیفی منجر می‌شود. علاوه بر این، امروزه اصطلاحات جدیدی در حوزه ارزشیابی سنجش موضوعیت پیدا کرده که یکی از آنها «سنجش اصیل»^۱ است. در این نوع سنجش و ارزشیابی پیشرفت تحصیلی، هدف سنجش توانایی یادگیرنده در به کار بستن یادگیریها در دنیای واقعی (کوهن و سوردلیک^۲، ۲۰۰۵ به نقل از سیف، ۱۳۹۰) و به عبارت دیگر نه انتقال صرف دانش، بلکه ایجاد «شایستگی» در دانش آموز یا دانشجو به عنوان شهروندی مسئول، متعهد، پاسخگو، منعطف، منتقد، خلاق و مولد است. اصطلاح دیگری که امروزه صاحب نظران به کار می‌برند، «سنجش قیاس پذیر»^۳ است. «سنجش قیاس پذیر رفتار آزمون شونده را در موقعیت‌های شبیه سازی شده با موقعیت‌های زندگی واقعی اندازه می‌گیرد که در آن رفتار مورد سنجش اتفاق می‌افتد» (هینتر، استونر و بول^۴، ۲۰۰۰ به نقل از سیف، ۱۳۹۰: ۶۷). سیف، هدف این نوع سنجش رفتار را پیش بینی

- 1 - Authentic assessment
- 2 - Cohen & Swerdlik
- 3 - Analogue assessment
- 4 - Hintze, Stonner & Bull

وقوع رفتار در محیط زندگی واقعی معرفی می‌کند. جالب اینکه به نظر می‌رسد، «فرایند ارزشیابی پیشرفت تحصیلی برآمده از قرآن کریم» به دلیل توجه به «تفاوت‌های فردی» و «بیان موقعیت‌های شبیه‌سازی‌شده» در قالب قصه‌های قرآنی، بسترهای لازم را برای «سنجش اصیل» و «سنجش قیاس‌پذیر» فراهم می‌کند و از این حیث از رقابت‌پذیری خوب و برتری نسبت به الگوهای نوین در حوزه ارزشیابی پیشرفت تحصیلی برخوردار است.

کروناخ (۱۹۶۰) سنجش را مستلزم به کارگیری فنون گوناگونی می‌داند که قبل از هر چیز بر «مشاهده» متکی است (رهباندار، ۱۳۸۴: ۵) و اصل ده برآمده از نص صریح آیات قرآن کریم (س: ۲۷، آیه: ۵۴ - س: ۹، آیه: ۹۴ - س: ۳۲، آیه: ۱۲ - س: ۳۴، آیه: ۱۱ - س: ۲، آیه: ۲۳۳) نیز حاکی است که از دید قرآن، «مشاهده» بهترین شیوه گردآوری داده‌ها و کسب آگاهی و یقین در ارزشیابی است. افضل‌خانی و رضایی (۱۳۹۲) «ارزشیابی کیفی - توصیفی» را به دلیل «تنوع در ابزارهای گردآوری داده‌ها»، «تغییر در ساختار کار»، «توجه به همه جنبه‌های رشد دانش‌آموز» (اجتماعی، عاطفی، جسمانی و عقلانی) و «سنجش مشاهده‌ای» (فهرست واری، مقیاس درجه‌بندی و واقع‌نگاری) می‌ستایند و تمرین مشاهده (قبل از سنجش مشاهده‌ای)، بازخورد (هنگام سنجش مشاهده‌ای) و درج در پوشه کار (بعد از سنجش مشاهده‌ای) را، که به «کارنامه توصیفی» به عنوان بازخورد پایانی و گزارش پیشرفت تحصیلی منتهی می‌شود از نقاط قوت این الگوی ارزشیابی معرفی می‌کنند؛ هرچند عملاً بنا به دلایلی نظیر شتابزدگی، کم‌توجهی به بسترسازی، تناسب ناکافی امکانات نرم‌افزاری و سخت‌افزاری مدارس، اجرای بخشی و دوری از نگاه سیستمی بین برنامه مطلوب و در خور تقدیر تصویب شده با برنامه اجرا شده و کسب شده، تفاوت‌های ماهوی وجود دارد (صالحی، بازرگان، صادقی و شکوهی-یکتا، ۱۳۹۴ الف؛ ۱۳۹۴ ب؛ خصال، صالحی و بهرامی، ۱۳۹۵؛ حسن‌زاده و صالحی، ۱۳۹۶)؛ حال اینکه نتایج این پژوهش نشان داد که «ارزشیابی پیشرفت تحصیلی از دید قرآن کریم»، علاوه بر تأکید و تمرکز بر «ارزشیابی تکوینی به جای ارزشیابی پایانی»، «عملکردگرایی» (پرونده رفتار)، و تقویت مهارت‌های «فراشناختی»، «خوداصلاحی»، «خودتنظیمی»، «خودآموزی»، «خودسنجی»، «خودارزیابی»، «ارزشیابی اصیل» و «ارزشیابی قیاسی» می‌تواند دارای ویژگی خاصی باشد که قابل طرح و دفاع در مجامع علمی و تخصصی ارزشیابی است و آن هم ارائه تعریفی جدید از ارزشیابی پیشرفت تحصیلی است که به عنوان «فرایندی هدفمند و پیوسته در عین اصالت، قیاسی بودن،

عملکردگرایی، تقویت خودارزیابی و خودکنترلی و رسیدن به فراشناخت از ابتدای آفرینش انسان آغاز می‌شود و تا پایان زمان حیات وی با تمام پیامدهای فردی و اجتماعی ادامه دارد و بازخورد پایانی آن در قالب "کارنامه اعمال" در روز قیامت و در حضور همگان به وی ارائه خواهد شد.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

غررالحکم

افضل‌خانی، مریم؛ رضایی، میترا (۱۳۹۲). ارزشیابی توصیفی: مهارتها، روشها و مراحل اجرا. تهران: آوای نور؛ آثار فکر.

بازرگان، عباس (۱۳۹۱). مقدمه‌ای بر روشهای تحقیق کیفی و آمیخته. تهران: دیدار.

تورانی، حیدر (۱۳۸۲). مدیریت فرایند مدار در مدرسه. تهران: تزکیه.

جانسون، دیوید؛ جانسون، راجرتی (۱۳۹۰). سنجش فراگیران در گروه‌ها: ارتقای مسئولیت‌پذیری گروهی و پاسخگویی فردی. ترجمه علیرضا کیامنش و شعله بیگدلی. تهران: آبیژ.

حسن‌زاده‌پلکویی، شهریانو؛ صالحی، کیوان (۱۳۹۶). تحلیل پدیدارشناسانه چالشهای ناشی از افت استرس مولد تحصیلی در نظام ارزشیابی توصیفی - کیفی. فصلنامه مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی. س ۷. ش ۲۰: ۱۹۱ - ۱۵۵.

حسنی، محمد (۱۳۸۹). راهنمای اجرای ارزشیابی کیفی، توصیفی. تهران: عابد.

خصالی، آزاده؛ صالحی، کیوان؛ بهرامی، مسعود (۱۳۹۵). تحلیل ادراک و تجربه زیسته معلمان ابتدایی از دلایل ناکارآمدی برنامه ارزشیابی توصیفی، کیفی: مطالعه به روش پدیدارشناسی. فصلنامه مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی. س ۵. ش ۱۲: ۱۵۲ - ۱۲۱.

خورشیدی، عباس؛ ملک‌شاهی‌راد، محمدرضا (۱۳۸۲). ارزشیابی آموزشی. تهران: یسپرون.

رهبان‌دار، حمید (۱۳۸۴). سنجش پرونده‌ای، پوشه کار: ارزشیابی کیفی، توصیفی. مشهد: کتابخانه رایانه‌ای.

ریزر، رابرت (۱۹۴۷). روندها و مباحث نوین در طراحی و فناوری آموزشی. ترجمه محمدرضا وحدانی‌اسدی، حسین اسکندری و داریوش نوروزی. تهران: آوای نور.

سیف، علی‌اکبر (۱۳۹۰). اندازه‌گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی. تهران: دوران.

صالح، حسین (۱۳۸۰). تکنیکهای موفقیت در تحصیل. قم: محمد.

صالحی، کیوان؛ بازرگان، عباس؛ صادقی، ناهید؛ شکوهی‌یکتا، محسن (۱۳۹۴ الف). بازنمایی ادراکات و تجربه زیسته معلمان از آسیبهای احتمالی ناشی از اجرای برنامه ارزشیابی توصیفی در مدارس ابتدایی. فصلنامه

مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی. س ۹. ش ۳۱. ۹۹ - ۵۹.

صالحی، کیوان؛ بازرگان، عباس؛ صادقی، ناهید؛ شکوهی‌یکتا، محسن (۱۳۹۴ب). تحلیل پدیدارشناسانه ادراک و تجربه زیسته معلمان مدارس ابتدایی از نقاط ضعف و قوت برنامه ارزشیابی توصیفی. نشریه پژوهش در نظام‌های آموزشی. س ۵. ش ۹. ۳۸ - ۱۹.

علاقه‌بند، علی (۱۳۹۰). مبانی نظری و اصول مدیریت آموزشی. تهران: روان.

قربانی، جعفر (۱۳۸۷). مهارت‌های زندگی تحصیلی. مشهد: فرزانگیزش.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۷). اخلاق در قرآن. ج ۱: اصول مسائل اخلاقی. قم: انتشارات امام علی بن ابیطالب (ع).

وکس، ویرجینیا (۱۳۸۴). رمز موفقیت در تحصیل. ترجمه سید اکبر میرحسینی. تهران: اختران.

هومن، حیدرعلی (۱۳۷۵). زمینه ارزشیابی برنامه‌های آموزشی. تهران: آزادی.

دانایی‌فرد، حسن (۱۳۸۶). استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه‌پردازی داده بنیاد. اندیشه مدیریت. س اول. ش ۲: ۹۷ - ۶۹.

- Charmaz, K. (2014). *Constructing Grounded Theory*, Great Britain: Henry Ling, Limited at Dorset Press.
- Ensink, Titus; Essen, V.Arthur; Greest, D.Tonvan (eds) (1986). *Discourse Analysis and public life: papers of the Groningen conference on Medical and political Discourse*, US: Foris publications.
- Glaser, B.G., & Struss, L. A. (2012). *The Discovery of Grounded Theory: strategie for qualitative research*, Us: Rutgers.
- Salerno, J., Yong, J.S., Nan, D., & Chai, K.S. (Eds) (2011). *Social Computing, Behavioral-Culctural Modeling and prediction: "4th International conference, SBP2011, college park, MD, DSA, March 2011, proceedings"*, Berlin: Springer.
- Sharmal, C.T. (2008). *Modern Methods of Language Teaching*, India: SARUP & Sons.
- Soled, W.S. (1955). *Assessment, Testing and Evaluation in teacher education Isoled*, US: Alex Publishing Corporation.
- Somekh, B., & Lewin, C. (2005). *Research Methods in the social sciences*, London: TJ international Ltd.
- Bowen, A.G. (2006). *Grounded Theory and sensitizing Concepts*, International Jurnal of Qualitative Methods, 5(3), 13.
- Jones, M., & Aloney, J. (2011). *Guiding the use of Grounded Theory in Doctoral studies- an example from the Australian film industry*, International Journal of Doctoral, 6(N/A), 95-114.
- Martin, Y.P., & Turner, A. B. (1986). *Grounded Theory and Organizational Research*, Journal of Applied Behavioral Science, 22 (2), 141-157.
- Pitney, W.A., & Ehlers, G.G. (2004). *A Grounded Theory study of the Mentoring process Involved with under graduate Athletic Training students*, Journal of Atheletic Training, 39(4), 344-351.
- Thomas, G., & James, K. (2006). *Re.inventing grounded Theory: some questions about Theory, ground and discovery*, British Educational Research Journal, 32(6), 767. www.parsquran.com
- Cambridge Dictionary Online, in address: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/american-english>

Merriam-Webster, an Encyclopedia Britanica Company, Online in address:
<http://www.merriam-webster.com>.
Oxford Dictionaries language matters, online in address: <http://www.oxforddictionaries.com>.

